

nici a regiunilor unde subspeciile puteau intra, eventual, în contact.

Talia formei estice „a devenit din nou mai mare în condițiile optimale de viață de după apogeul ultimei glaciațiuni” (p. 54). Acest cal, cu talia de 1,48–1,54 m ar fi *E. f. gmelini* (Antonius), cunoscut în vremurile istorice sub numele de tarpan sau calul sălbatic din centrul și sudul Rusiei.

Pe de altă parte, același *E. f. ferus* ar fi suferit, în condițiile biotice puțin favorabile ale Asiei, o scădere a taliei combinată cu dinți de dimensiuni relativ mari, evoluând spre calul sălbatic mongol = *E. f. przewalskii* (Poljakoff), singura formă de cal sălbatic care mai dăinuie și astăzi. Aceste două subspecii „aparțineau în mezoliticul timpuriu grupului de forme încă destul de omogen *E. ferus* și, începând din această vreme, s-au dezvoltat divergent, în izolare geografică și fiziologică” (p. 67). Ni se pare că termenul de „mezolitic timpuriu” este un indiciu cronologic prea vag, știut fiind pe de o parte că concepțiile cercetătorilor asupra „mezoliticului” sînt foarte diferite, pe de altă parte că etapele sale nu au fost pretutindeni sincrone.

În ceea ce privește subspecia central și vest-europeană *E. f. solutreensis*, reprezentanții săi s-ar afla în la Lausnitz an der Orla (asociat

cu un facies magdalenian), Andernach și la Roucadour (într-un mediu neolitic) cu o talie pitică. Nu înțelegem de ce condițiile de viață din centrul U.R.S.S. în timpul ultimei părți a glaciului și în finiglaciuar sînt considerate mai prielnice, favorizînd o creștere a taliei, în vreme ce în Europa centrală și de vest ele ar fi fost atât de vitrege încît să fi generat un proces de nazizare a calului pînă tîrziu, în holocen.

După o analiză amănunțită a oaselor de cai de la Derejevca pe Nipru (ultima jumătate a mileniului 4 î.e.n.), Nobis ajunge la concluzia că provin de la o populație autohtonă, timpurie, de animale domestice. „După toate principiile de bază ale cercetării domesticirii zoologice, descendența din calul sălbatic autohton *E. f. gmelini*... este probabilă” (p.72).

Cu toate scăderile (dintre care numai unele au fost semnalate aci), lucrarea autorului german are marea calitate de a prezenta în general un mare volum de date dimensionale și în special pentru multe materiale din U.R.S.S. rămase nepublicate. În mod cert, nici o lucrare viitoare asupra equidelor, fie ea cît de mică, nu va putea face abstracție de aceea, documentată pînă aproape de perfecțiune, a lui Günter Nobis.

Alexandra Bolomey

TODOR GERASIMOV, *Anticini sarcofazi ot Odessos*, Izvestia na Narodnija Muzei Varna, V, (XX), 1969, p. 49–70.

Profesorului Todor Gerasimov li datorăm publicarea importantului grup de sarcofage descoperit în cursul anilor în orașul Varna. Avem a face cu un material valoros nu atît prin cantitate (sînt 14 sarcofage), cît îndeosebi prin locul său de proveniență — anticul Odessos — centru de mare importanță în descifrarea complexului peisaj artistic al Pontului stîng în epocă romană.

În contextul studiilor asupra centrelor producătoare de sarcofage și a ariilor de difuziune ale acestora, regiunile de la Dunărea de jos au fost lăsate la o parte, materialul

fiind aproape necunoscut. Prin cercetările ultimilor ani însă, petele albe capătă culoare și sperăm că noi corpusuri adunînd materialele din Moesia Superior, Dacia și Turcia se vor alătura celor existente deja. Pentru a oferi o imagine exactă asupra tipurilor de sarcofage răspîndite în regiunile danubiene, credem absolut necesară includerea tuturor pieselor, inclusiv ale celor nedecorate. Salutăm deci publicarea de către T. Gerasimov a sarcofagelor nedecorate alături de cele ornamentate, regretînd însă că autorul nu precizează dacă acestea sînt selectate de domnia-sa

dintr-un număr mai mare sau le cuprinde în totalitate¹.

Studiul este alcătuit din două părți. În prima, autorul publică fragmentele ornamentale provenite de la sarcofagele de lemn din epoca elenistică, date de autor în secolele III—II î.e.n. Este vorba de figurine de terra-cota și aplicații de os, lucrate în atelierle din Asia Mică.

În cea de-a doua parte a studiului, autorul se ocupă de sarcofagele de piatră. Cele 14 sarcofage din marmură și calcar prilejuiesc autorului stabilirea a două grupe, determinate de centrele de proveniență.

O primă grupă este aceea a sarcofagelor atice, o a doua a sarcofagelor microasiatice.

I. — T. Gerasimov publică trei sarcofage atice :

1 — arcă decorată cu scena ascunderii lui Achile pe insula Skyros.

2 — Kliné sarcofag.

3 — fragment de arcă pe care se păstrează reprezentarea unei amazoane. Pe acesta din urmă autorul îl socotește o producție locală.

II. — În corpus-ul lui T. Gerasimov numărăm 11 sarcofage de proveniență microasiatică. Avem astăzi puțința să stabilim cu precizie centrul unde își are obrșia grupa, numită prea vag de către autor, microasiatică. Este cu siguranță Proconnesul, mică insulă ce face față Cyzicului, vestită în antichitate pentru carierele sale, de unde se răspindeau în numeroase regiuni ale imperiului roman acele sarcofage atât de caracteristice prin forma capacului lor în două pante, cu ample acrotere de colț destinate a primi decorația. Prezența lor în număr mare pe malul stng al Mării Negre stimulează producția locală, care imită prototipurile. Analiza marmurei este singura care ne poate indica cu certitudine proveniența piesei.

Două dintre cele 11 sarcofage sînt decorate cu ghirlande :

1. — sarcofag cu ghirlande sprijinite de

eroți, fragment. Este probabil că la colțuri ghirlandele să fi fost susținute de Victorie după o schemă decorativă foarte răspîndită a sarcofagelor proconnesiene². Inscripția scrisă cu minium pomenește numele celui Ingropat³. Regretăm că textele inscripțiilor nu sînt transcrise. Autorul datează această frumoasă piesă în secolul al II-lea e.n. Credem posibilă restrîngerea datării în epoca Antoninilor.

2 — sarcofag de marmură cu ghirlande, descoperit alături de alte două sarcofage de calcar, nedecorate. Sîntem cu totul de acord cu autorul că sarcofagul de marmură a fost importat, indiciul fiind decorația care nu este schematizată, așa cum socotește T. Gerasimov, ci doar eboșată, după o practică cunoscută a carierelor proconnesiene de a schița ornamentul, menajînd materialul sculptural, care urma a fi desăvîrșit la destinație⁴.

3 — sarcofag de tipul celor cu coloane, decorat probabil într-una din cetățile Asiei mici. Ni se pare posibilă o datare mai tîrzie a acestui sarcofag, în secolul al III-lea e.n. (autorul îl datează în prima jumătate a secolului al II-lea e.n.).

În continuare T. Gerasimov publică opt sarcofage de producție locală, întregi sau fragmente, unele complet nedecorate, altele adăpostind o *tabula ansata*. Excepție face o acroteră aflată la muzeul de antichități din Sofia pe care este reprezentat un geniu funerar; o analogie apropiată găsim în Dobrogea pe un sarcofag aflat la Muzeul național de antichități⁵ din București.

Materialul pus la dispoziție de către prof. T. Gerasimov, alăturat celui provenit din orașele pontice de la nordul Odessosului-Callatis și Tomis — ne permite observația că dintr-un număr total de 37 de sarcofage, 34 sînt

² cf. J. B. Ward Perkins, *Four Roman Garlands Sarcophagi*, *Archeology*, 2, 1958.

³ Lectura inscripției cu minium de pe sarcofagul de la Bărboși făcută de Gr. Tocilescu, transcrisă de C. Moisil a fost corectată de L. Robert, *Études Anatoliennes*, 1937, p. 124—127; *RÉG*, 73, 1960, p. 178—180 sub forma : ἐπὶ Ἀλφ(ήνου) Μοδέστου ἀσιάρχου.

⁴ J. B. Ward Perkins, *op. cit.*

⁵ M. Alexandrescu-Vianu, *Les sarcophages romains de Dobroudja*, *RÉSEE*, 8, 1970, 2, cat. 37, fig. 32—34.

¹ Pentru o mai lesnicioasă folosire a materialului publicat și o reperare a lui în muzeul din Varna socotim că ar fi fost necesară indicarea numerelor de inventar ale pieselor.

proconnesiene (importuri sau imitații), în timp ce 3 sînt atice (2 importuri și o imitație). A. Giulliano în lucrarea sa asupra sarcofagelor atice⁶ arată că în Macedonia sînt 31 de exemplare importate din Atica, alături de altele proconnesiene. Produsele locale imită pe cele proconnesiene, fapt ce trebuie reținut. Înaintînd către nord, în Tracia, A. Giulliano a numărat doar două sarcofage atice. La fel în Moesia Inferior. Dacă prezența atelierelor atice este încă fermă în Macedonia, în regiuri-

nile mai nordice ea scade vădit, în așa fel încît Odessosul reprezintă o zonă limitrofă, dincolo de care mărfurile artizanilor atenieni nu mai pătrund. Scythia Minor este integral o piață de desfacere a carierelor proconnesiene, începînd cu secolul al II-lea e.n. Nu sîntem aci în fața unei simple probleme de trafic comercial, ci avem a face cu un fenomen de receptivitate a mediului local la anumite forme artistice și integrarea lui în consecință, într-o anumită zonă culturală.

⁶ *Il commercio dei sarcofagi attici*, Roma, 1962.

Maria Alexandrescu-Vînu

CLAUSTRA ALPIUM IULIARUM, I, *Fontes*, Ljubljana, 1971, 100 p + 20 pl + 8 hărți.

Cartea cu titlul de mai sus apărută în colecția „Katalogi in monografije” sub auspiciile Muzeului Național din Ljubljana (Slovenia, R.S.F. Iugoslavia) se înscrie în seria mai mare de publicații intitulată „Limes v Jugoslaviji” sub direcția lui J. Kastelic și M. Suić, constituind al doilea număr al acestei publicații. Editarea acestui prim volum (*Fontes*) despre sistemul roman de fortificații din Alpii Iulii s-a făcut sub conducerea lui J. Šašel și P. Petru cu colaborarea cercetătorilor F. Leben, R. Matejčić și M. Urleb.

Lucrarea cercetătorilor sloveni apare firească și așteptată, dacă ne gîndim la atenția deosebită de care se bucură studiul sistemului de apărare al imperiului, atît la frontiere cit și în zonele din interior.

Așa cum o prezintă titlul, cartea, într-un format impozant, constituie primul volum al unei monografii ce urmează să fie exhaustivă în legătură cu zona de apărare romană de pe culmile munților Alpii Iulii, sector care apăra peninsula italică dinspre NE. O prefață succintă și sintetică (semnată de J. Šašel, p. 7—10) arată obiectivele generale ale autorilor în ce privește sistemul de studiere al zonei de apărare numită *claustra*, scopul primului volum fiind acela de a pune la îndemîna cercetării toate informațiile pe care această primă etapă le poate da. Cel de

al doilea volum urmează să cuprindă rezultatele cercetărilor arheologice, constînd din săpături și sondaje la obiectivele pe care prima parte le-a depistat fie din izvoare, fie prin cercetările de suprafață. Tot în prefață se face o scurtă prezentare geografică a zonei și o descriere istorică (poate puțin prea condensată) mai ales în legătură cu evenimentele petrecute, evoluția fortificării și o prezentare a elementelor care formează *claustra*.

Cartea este bilingvă; textul în limba slovenă este paralel cu o traducere integrală în limba engleză, ceea ce o face accesibilă unui mare număr de cercetători.

Alcătuirea cărții este destul de simplă și tocmai prin această simplitate în prezentare cîștigă mult în valoare. Așa cum reiese din sumar cartea are cinci părți, inegale ca întindere, spațiul cel mai mare fiind acordat, cum era și firesc, descrierilor și încadrării pe teren a obiectivelor arheologice, elemente active ale apărării. După prefață urmează o listă de autori, aranjată alfabetic, cu lucrări referitoare la această zonă de apărare a Italiei (p. 11—15 semnată de J. Šašel). Urmează apoi izvoarele narative și datele epigrafice antice, ordonate cronologic, la care se adaugă un document din secolul al XIII-lea. În partea de început a acestui capitol, redactat de același J. Šašel, se discută pe scurt sensul no-